

VAKFIYELER IŞIĞINDA ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ VAKIFLARINDA YEMEK KÜLTÜRÜ VE SOSYAL YARDIMLAŞMA İLE İLGİLİ ÖRNEKLER*

Abdurrahim İstemi SAYLAM**

Özet

Vakıf, sahibi tarafından hayra tahsis olunmuş mülk ve mal anlamına gelmektedir. Vakıf müessesesi, taşınabilir veya taşınamaz malların ve bunların gelirlerinin varlıklı insanlar ya da devlet adamları tarafından ihtiyaç sahipleri için tahsis edilmesiyle meydana gelmiştir. Vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyeler, sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve siyasi bilgiler ihtiva ettiklerinden dolayı, bu konularda araştırma yapmak için başvurulabilecek kaynaklardır. Anadolu'nun, müreffeh bir vatan haline gelmesinde, devlet adamları ve hayır sahibi varlıklı kimselerin kurmuş oldukları vakıflar önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu vakıflar sayesinde muhtaç insanların ihtiyaçları giderilmeye ve toplumda sosyal bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı vakfiyelerde, muhtaçların doyurulması hususunda vakıf görevlilerinin yapması gerekenlere değinilmiştir. Günlük faaliyetler yanında dini yönden özel günlerde yapılacak mutfak faaliyetlerinin nasıl olacağından talimat şeklinde bahsedilen vakfiyeler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakfiye, Anadolu Beylikleri, Sosyal Hayat, Sosyal Yardımlaşma, Yemek Kültürü

EXAMPLES OF FOOD CULTURE AND SOCIAL SOLIDARITY IN FOUNDATIONS OF THE ANATOLIAN PRINCIPALITIES IN THE LIGHT OF THE VAKFIYES

Abstract

The foundation means property and property allocated by the proprietor. The foundation has come to the rescue when the movable or immovable goods and their incomes have been allocated by wealthy people or statesmen to needy people. Since the vakfiyes contain social, cultural, religious, economic and political information, can be used for research on these issues. In the some of the vakfiyes have mentioned the needs of foundation officers to provide help for the needy. In addition to daily activities, there are also mentioned in the form of instructions on how to perform kitchen activities on special occasions.

Keywords: Foundation, Vakfiye, Anatolian Principalities, Social Life, Social Solidarity, Food Culture

* Bu makale esasen, yazarın, Vakfiyelere Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat adlı Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Uzman, Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: aistemi@ahievran.edu.tr

“Onların Mallarında Yoksul ve
Muhtaçlar İçin Bir Hak Vardır”*

Giriş

Tarih ilminin amacı geçmişte yaşanan hadiseleri yalnızca nakletmek-hikaye etmek değildir. Bu tarz bir tarih-yazım anlayışı var olmakla birlikte bunun amacı günümüzde ortaya çıkan meselelere çare aramak değildir. Bundan dolayı toplumların her alandaki meselelerine çare arayan tarihçilerin epey uzağında kalan bir tarz olarak görülebilir. Tarih ilminin asıl hedef ve faydalarından biri geçmişte yaşamış insanların birbirleriyle ve devletle olan münasebetlerinin anlaşılmasını sağlamaktır. Bununla, tarih boyunca kazanılan tecrübelerin günümüz toplumları için fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Günümüzde sosyal tarih ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı oldukça artmıştır. Bunun sebebi olarak, öteden beri tarih ilminde, siyasi tarihin; başka bir deyişle hanedanlar tarihinin ilgi alanı olması ve önceliğin bu alana verilmesi gösterilebilir. Günümüzde tarih yazımı bambaşka bir hal almış, önceleri pek de ilgi duyulmayan tarihi kavramlar merak uyandırmaya başlamıştır. “Halkın tarihi” de diyebileceğimiz sosyal, kültürel, dini-tasavvufi vb. kavramlar ve bu alandaki tarihi hadiseler bu kabildendir.

Sosyal hayatın bir unsuru ve sosyal tarih çalışmalarının bir konusu da toplumda sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan vakıf müessesesidir. Bu müessese çeşitli temellerden beslenerek ortaya çıkmış, bulunduğu dönem ve toplumun değer yargıları çerçevesinde gelişmiştir. Vakıflar ihtiyaç sahiplerinin yeme-içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması yanında eğitim, sağlık, dini vb. ihtiyaçlarını da karşılama görevi üstlenmiştir. Hatta bazen devlet, bu gibi konularda işi tamamen vakıflara bırakarak önemli bir maddi külfeti de üstünden atmıştır.

Vakıflar ve kuruluş senetleri olan vakfiyeler sosyal tarih çalışmaları açısından önemli vesikalardır. Vakfiyelerin verdiği bilgiler dönemin hadiselerinin daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacak kaynaklardır. Bu çalışmada zengin Türk tarihinin kısa bir dönemi ele alınmış ve yalnızca vakfiyelerden yararlanılarak elde edilen örnekler sunulmuştur. İncelediğimiz vakfiyelerin ilki H. 723/M. 1323; sonuncusu H. 845/M. 1441 tarihlidir. Bu vakfiyelerde sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili örnekler yanında bununla tabii bir ilgisi olan yemek-mutfak kültürü ile ilgili örnekler ortaya konmuştur. Tarihimiz, diğer kaynaklar değerlendirildiğinde bu konuda önümüze ziyadesiyle örnekler sunmaya muktedirdir.

* Kuran-ı Kerim, 51/19

Vakıf ve Vakfiye

Vakıf, sahibi tarafından hayra tahsis olunmuş mülk ve mal anlamına gelmektedir.¹ Vakıf kelimesi, Arapçada durdurmak, alıkoymak manasında olup; terim manasıyla VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadarki devrede, İslam ülkelerinin sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan dini-sosyal bir müessesenin adıdır.² Bu müessese, varlıklı insanların veya devlet adamlarının, taşınabilir veya taşınamaz mallarının ve bunların gelirlerinin milletin menfaatine olarak tahsis etmeleriyle meydana gelen ve kanunlarla da devlet güvencesi altına alınan bir müessesedir.

Elimizdeki kaynaklara göre, kuruluş amacı itibariyle bu günkü vakıflara benzeyen bazı yapıların ortaya çıkışı, İlkçağa kadar uzanmaktadır. Babil’de, Kudurru adı verilen hukuki vesikaya göre, dindar bir adam, yaptırdığı mabede bir mülk hibe etmiştir.³ Hititler döneminde de vakıf kurulduğunu, bu döneme ait bir tabletten öğrenmekteyiz. Bu Hitit tableti, Kral Hattusilis’in Tanrıça İştar’a ibadet edilmesi için bir evi vakfettiğini belgeleyen bir vakfiyedir.⁴ Vakıf müessesesi, Roma ve Sasani dönemlerinde de bu medeniyetlerin kendi kültürel özelliklerine göre gelişmeye ve yayılmaya devam etmiştir. Bununla beraber vakıf müessesesi İslam vakıfları ile bambaşka bir role bürünmüştür.

İslam toplumlarında vakıf müessesesi, yer aldığı kültürlerde olduğu gibi dini ve insani hassasiyetler üzerine inşa edilmiştir. Kuran-ı Kerim’in birçok ayetinde muhtaçları gözetmek önemli bir görev olarak emredilmiş ve insanlar bu konuda teşvik edilmiştir. Müslümanlar vakıf kurmayı İslam dininin bir emri sayarak bu konuda, güçlerinin yettiğince çaba sarf etmişler ve köylerden büyük şehirlere kadar her yerde vakıflar kurmuşlardır.

Kur’an’da vakıf müessesesinin doğuşuna vesile olabilecek kavramlar mevcuttur ve bunlar vakıf literatüründe sürekli tekrarlanmıştır. Felsefi sadaka, hayrat vb. Kur’an kavramlarıyla ilişkilendirilebilen vakıf, hukukî açıdan Hz. Peygamber’in ve sahâbenin uygulamalarına dayandırılmıştır. Gerçekten sadaka ve sadaka-i câriye kavramlarını içeren ve tarih boyunca hemen hemen bütün vakfiyelerde zikredilen hadisler, vakfın sürekliliği ve bağlayıcılığı gibi kavramları içerir. Dolayısıyla sadaka ve sadaka-i câriye hadisleri İslâm vakfının temellendirilmesinde ve gelişip yayılmasında büyük rol oynamıştır.⁵

Vakfın kuruluşu ve geçerli bir vakıf haline gelmesi, mahkemelerde

¹ “Vakıf”, *Kamus-ı Türki*, s.1496.

² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, C.XIII, İstanbul, 1993, s.153.

³ Fuad Köprülü, “Vakıflar (Ali Himmet Berki)”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s.458.

⁴ H. Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. I, 1938, s. 117.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDVİA*, C.42, İstanbul, 2012, s.479.

tanzim edilerek kadılar tarafından onaylanan ve vakfın tescil belgesi olan vakfiyelerinin yazılmasıyla tamamlanmaktadır.

Vakfın şartlarını ve ne şekilde idare edileceğini açık olarak gösteren belgelere vakfiye denir.⁶ Vakfiyeler, vakıflara hayat veren resmi belgelerdir. Vakfiye hukuki tabiri ile vakfın tescilidir. Vakfı kuran kişinin adı, lakabı, vakfedilen malların veya paranın miktarı ve cinsi, bunların gelirleriyle yapılacak işler ve bunun gibi gerekli hususlar vakfiyelerde yazılıdır. Vakfiyeler mahkeme huzurunda, şahitlerin önünde tanzim olur; kadının onayı ile mahkeme kütüğüne geçirilirdi.⁷ Vakfiyelerin bu şekilde tanzimi ile vakfın şartlarının devletçe kabul edildiği resmi olarak duyurulmaktadır. Vakıf belgeleri vakfedilen mülk ve arazilerin ne şekilde ve kim tarafından idare edileceğini belirttiği için bu şekilde tanzim edilmeleri gerekmektedir. Oldukça fazla olan vakıf gelirlerinin, vakıf şartlarına göre kullanılması ancak kadı ve şahitler huzurunda tanzim edilen geçerli belgelerle sağlanabilmektedir. Bu da vakfiyelerin tarihi kaynak olarak güvenilirliğini arttırmaktadır.

Vakfiyeler, sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve siyasi bilgiler ihtiva ettiklerinden dolayı, bu konularda araştırma yapmak için başvurulabilecek kaynaklardır. Vakfiyenin yazıldığı dönemde halkın hayat tarzı, kültür unsurları, dini anlayışları ve ekonomik durumları vakfiyelerin incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Vakfiyeler ayrıca sanat tarihçiliği açısından da önemli kaynaklardır. Sanat tarihçilerinin birinci elden kaynağını oluşturan, yapı ile ilgili kendine has özellikleri olan, belgeler ise vakfiyelerdir. Vakfiyeler metni, dili, kendi sanat özellikleri (kâğıdı, cildi, hattı, tezhibi vs.) yönünden de önemli belgelerdir.⁸

Fuad Köprülü vakfiyelerin tarihi kaynak olarak öneminden şu şekilde bahsetmiştir:

“Tenkidi usullere riayet edilerek ortaya çıkarılacak vakıf vesikaları ve yayınlanacak vakfiyeler, iktisadi ve içtimai tarih, şehir ve iskan tarihi, tarihi topografya, idari ve mali tarih, dini tarih hulasa eski Türk cemiyetinin dahili bünyesini, muhtelif içtimai tabakaların hayat şartlarını hukuki-içtimai münasebetlerini bize gösterecek, bütün tarih şubeleri bundan en büyük istifadeyi temin edeceklerdir. Daha ziyade askeri ve siyasi vakaları, hükümdarların ve büyük ricalin hayat ve sergüzeştlerini anlatmakla iktifa eden kroniklerin, arada bir tesadüf kabilinden bahsettikleri umumi hayati yani cemiyetin hakiki bünyesini, asıl bu vesikalar sayesinde öğrenebileceğiz.”⁹

⁶ “Vakfiye”, *Kamus-ı Türki*, s. 1496.

⁷ Kunter, *a.g.e.*, s.116.

⁸ Gönül Cantay, “Tarihi Belge Olarak Yapı Kitabeleri ve Vakfiyeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, 2002, s.1283.

⁹ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*,

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma: Bir Vakıf Medeniyeti

Tarih boyunca Türk Milleti, Dünya medeniyetine önemli katkılar yapmıştır. Yetiştirmiş olduğu ilim adamları ve bunların eserleri ile edebiyat, mimari, sanat gibi alanlarda yapmış oldukları, tarihte tartışılmaz bir yere sahiptir. Türk devletleri, her dönemde, vatandaşının mutluluğu ve refahı için çalışmayı önemli bir görev saymış; vatandaş da, devlet bu görevleri yerine getirdiği müddetçe devletine sahip çıkmıştır. Türklerde, “halk devlet için değil, devlet halk için” anlayışı vardır. Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak, Türk kağanları, halkı iktisadi bakımdan bütünüyle refaha ulaştırmayı ve refah içinde yaşatmayı, kendilerine başlıca gaye edinmişlerdir¹⁰. Devlet halkın sosyal ihtiyaçlarını sağlamak için oluşturduğu kurumlarla hizmet vererek, ülke içerisinde yaşayan insanların bu ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Ülke içerisinde asayiş sağlamak; yollar, köprüler, suyuolları yaparak ülkeyi bayındır hale getirmek, ihtiyaç sahiplerine yardım ulaştırmak devletin asli görevleri olmuştur. Bununla beraber, sosyal adaletsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlik her dönemde toplumu farklı çözümler aramaya sevk etmiştir. Sosyal devletin bu fonksiyonları, Türk toplumunda çok önceden fark edilmiş ve günümüzde devletin kanunlarla üstlendiği bir kısım görevleri geçmişte toplumumuz, dini inanç ve sosyal düşüncelerden kaynaklanan duygularla, gönüllü bir şekilde vakıflar kurarak yerine getirmeye çalışmıştır.¹¹

İslam dairesine girilmesi ile Türkler, yeni dinlerinin emir ve yasaklarını sosyal hayatlarında da uygulamaya başlamışlardır. Müslüman Türk devletlerinin, hem geçmişten gelen özellikleri hem de İslam dininin emirleri doğrultusunda, sosyal yardımlaşma müesseseleri oluşturma faaliyetleri, Türk-İslam vakıflarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'nun, müreffeh bir vatan haline gelmesinde, devlet adamları ve hayır sahibi varlıklı kimselerin kurmuş oldukları vakıflar önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu vakıflar sayesinde muhtaç insanların ihtiyaçları giderilmeye ve toplumda sosyal bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Vakıflar, bu dönemi izleyen Anadolu beylikleri döneminde de faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Tarihin en kudretli ve şiddetli istilalarından birini teşkil eden Moğol istilası, Anadolu'da büyük sarsıntılar vücuda getirmesine mukabil bu ülkenin nihai Türkleşmesine de önemli etkisi olmuştur. Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya nasıl sel halinde insan akını olmuş ise, Moğol istilası önünde de

S.I, 1938, s.5-6.

¹⁰ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon, 2000, s.79.

¹¹ Ahmet Gökçen, “Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müessesesinin İktisadi Tesirleri”, *II. Vakıf Haftası- Konuşmalar - Tebliğler*, Ankara, 1985, s.124.

aynı şekilde Türkmen kitleleri Anadolu'ya kaçarak Moğol baskısından kurtulmaya çalışmışlardır. Moğollar önlerine çıkan her şeyi adeta ezip geçmiş, zengin Türk şehirlerini yağmalamışlardır. Bundan dolayı hem yaylak-kışlak hayatı yaşayan, hem de şehirlerde yaşayan Türkmenler yoğun bir baskı altında kalmışlardır. Bu Türkmenler burada da Selçuk-İlhanlı devletinin baskısıyla uçlara hareket ederek Bizans topraklarını fethetmişlerdir. Bu büyük Türkmen akınları sayesinde, XIII. ve XIV. asırlarda, Batı Anadolu kesif bir şekilde Türkleşmiştir.¹² Bu dönemde, devlet düzeni ve toprak idaresinin bozulmasıyla üretimin azalması; asayişin bozulmasıyla ticaretin durma noktasına gelmesi ve bunlardan başka Moğolların Anadolu'ya yükledikleri vergiler, Anadolu'nun ekonomik yapısını alt üst etmiş; birçok varlıklı kimse servetini kaybederken, halk ekonomik sıkıntılarla yüz yüze kalmıştır. Bu durum vakıf müessesesine de yansımış, mevcut vakıflar görevlerini yerine getirememeye başlarken, yeni vakıfların kurulması çok zor hale gelmiştir. Moğol istilasının tesiri ile bir dönem kurulan vakıfların sayıları azalsa da Moğol baskısının azaldığı ve sonlandığı dönemde kurulan yeni vakıf sayısı oldukça artmıştır. Beyliklerin tamamen bağımsız hale geldiği XIV. yüzyıl, vakıfların sayısının oldukça arttığı bir dönem olmuştur. Farklı bölgelerde kurulan beyliklerin devlet adamları, vatandaşlarının refah içinde yaşamaları için vakıflar kurmuşlar, hayır sahibi varlıklı kişiler de vakıf kurma konusunda geri kalmamışlardır. Bu dönemde kurulan vakıflar, diğer beylikler üzerinde hâkimiyet tesis edip, Anadolu'nun tamamına sahip olacak olan ve Türk devletlerinin sürekliliği içerisinde, kendinden önceki Türk devletlerinin bir devamı olan Osmanlı Devleti döneminde korunarak, üzerlerine yüklenen görevleri yerine getirmeye devam edeceklerdir.¹³

İslâm dünyasının her yanında bulunan mescid ve cami, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankah ve zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastahaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, makbereler, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler sundukları hizmetlerle birlikte hayrat kavramının tezahürleridir. Bu eserlerin en gelişmiş örnekleri bir araya gelip bütünleşerek İslam şehirlerine görünüm, estetik ve işlevsellik açısından damgasını vurmuştur. Hayratın sürdürülebilirliği onun düzenli biçimde işlenmesini sağlayan tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarına sahip olmasına bağlıdır. Bunlara "asl-ı vakf" yahut "akar" (çoğulu akarât) deniliyordu. Vakıf kelimesi aslında hukuki bir akdi ifade etmekle birlikte zamanla akar ve hayratı

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965, s. 214-216.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK, 1941, s. XVII. ; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ter. Ruşen Sezer, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.13.-14. ; Yusuf Halaçoğlu, *XIV.- XV. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 1991, s. 1. , s. 138.

belirtmek için de kullanılmış, hatta onların yerini almıştır. Akar/akarat kurumun ekonomik gücünü, hayır/hayrat ise vakfın doğrudan kamu hizmeti sunan bölümünü, diğer bir ifadeyle akarat kurumun vasıtasını, hayrat gayesini, vakıf ise kuruma hayatiyet kazandıran hukuki işlemi ifade ediyordu. Burada hayrat, akarat ve vakıf kavramlarından oluşan bir sistem söz konusudur. Bu sistem, bir kişinin kazanıp elde ettiği mülk bir akarını hür iradesiyle insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi ve bunlar arasındaki ilişkileri bir akidle hukukî statüye bağlamasından ibarettir. Hukukî akdin vakıf kelimesiyle tanımlanması bu işlemle kişinin tahsis ettiği mal varlığının belirlediği amaç dışında kullanılmaması için satış, hibe vb. hukuki işlemlerden alıkoymayı, böylece kuruma süreklilik kazandırmayı istemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴ Bu da vakfı, temelinde dini hassasiyetler olan, sosyal ve ekonomik bir müessese olarak karşımıza çıkarmaktadır. Türk toplumunda vakıf kurmanın ve vakfı devam ettirmenin asıl gayesi toplumda yardımlaşma ve dayanışma düşüncesini canlı tutarak, toplumun genelinde huzur ve birlikteliği sağlamaktır.

Vakfiyeleri incelediğimizde, kurulan vakfın şartları arasında mutlaka muhtaçların gözetilmesi, ihtiyaç sahiplerine birçok alanda yardım edilmesi gibi konuların olduğunu görmekteyiz. Gerçekten Moğol istilası döneminde Anadolu'ya yüklenen ağır maddi yükler, Anadolu insanının maddi sıkıntılarını da arttırmıştır. Asayişin bozulduğu, devlet otoritesinin zaafa uğradığı bu dönemde insanların yardımına vakıflar koşmuştur. Fakirlerin, miskinlerin ve yolcuların yararlanması için kurulan vakıflar, bu sıkıntılı dönemde, bir nebze de olsa ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi amaçlamıştır. İnsanların yeme-içme, barınma, temizlik, eğitim gibi temel ihtiyaçlarının yanında dini ve manevi ihtiyaçları da vakıflar tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Hatta bazı vakfiyelerde defin ihtiyaçları için şartlar konularak bu alanda da toplumun ihtiyaçları gözetilmiştir.¹⁵ Böylece sosyal yapı hem maddi hem manevi olarak korunmaya, insanlar arasındaki bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalarda kadim Türk kültürünün izleri de görülebilmektedir. Türklerde bedava yemek dağıtılan imaret vakıflarının çok yaygın olmasını, çok eski bir Türk adeti olan toy- şölen adetinin bir devamı olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁶

İncelediğimiz vakfiyelerdeki sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Ahi Pehlivan namıyla tanınan Niksarlı Hacı Mehmet, H. 723 (M. 1323) tarihli vakfiyesinde, fakir ve miskinlerin sabah ve akşam doyurulmaları şart

¹⁴ Yediyıldız, *TDVİA*, s.479.

¹⁵ VGMA, 618/2 Defter 20. Sayfa 6 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA, 604 Defter 67.Sayfa 90 Sıra Numaralı Vakfiye.

¹⁶ Yediyıldız, "Vakıf" *İA*, s.156.

etmiştir.¹⁷

Şerafeddin Yusuf bin Nasiruddin Musa, H. 743 (M. 1343) tarihli vakfiyesinde vakfın gelirinden görevlilere ve fakirlere ayrılan paydan artan olursa, ihtiyaç sahiplerinin elbise parasına sarf edilmesini şart etmiştir.¹⁸

Selçuklu devlet adamı Celaleddin Karatay'ın yaptırıp yolculara vakfettiği kervansarayda konaklayanların ihtiyaçları özenle düşünülmüş, ihtiyacı olanların ayakkabılarının tamir ettirilmesi veya yeni ayakkabı alınması da vakıf şartları arasında yer almıştır.¹⁹

H. 764 (M. 1363) tarihli vakfiyesinde Mehmed bin Nizameddin Emir Yusuf, Tokat'ta bir menzil yaptırarak burayı gelip giden misafirlere, ilim adamlarına, salih kimselere ve fakirlere vakfetmiştir.²⁰

H. 828 (M.1425) tarihli vakfiyesinden öğrendiğimize göre Şadi Bey, başkent Konya'da, odaları, mutfağı, odunluğu ve avlusu olan bir menzil (konak yeri) yaptırarak, fakirlere ve miskinlere mesken kılmıştır. Buraya gelenlerin ihtiyaçlarının kusursuz ve adilane olarak karşılanması, vakıf şartları arasındadır.²¹

Yahşi Bey, H. 845 (M. 1441) tarihli vakfiyesinde, Tire'de yaptırdığı zaviyeyi ve zaviyenin avlusu içine yaptırdığı mutfağı, mahzeni, ahır, bahçeyi; fakirler, miskinler ve misafirler ile Tire'de ikamet edenlerin yararlanmaları için vakfetmiştir. Yine hamam, dükkân, bağ, bahçe değirmen ve arazi gibi yüksek gelir getiren mülkleri, buranın ihtiyaçları için kullanılmak üzere vakfetmiştir.²²

Görüldüğü üzere, bu dönemde özellikle Anadolu'nun büyük şehirlerinde kurulan imaret vakıfları, oldukça iyi imkanlara sahiptiler. Bu imkanlar sayesinde şehirlerdeki ihtiyaç sahiplerine yeterli hizmeti verebilmekteydiler. Büyük şehirlerdeki imaret veya menzillerin görevini taşrada zaviyeler yerine getirmektedir. Zaviyeler vasıtasıyla köylerde, yol boylarında ve hatta ıssız dağ başlarında bile sığınacak bir çatı ve yiyecek sıcak bir yemek bulunabilmektedir. Hiç şüphesiz bu, toplumdaki suç işleme ve suçlu oranının artmasını engelleyen önemli bir uygulamadır.

Türk toplumundaki yardımlaşma ve dayanışma geleneği, İslamiyet'in zekat ve sadaka gibi hayrî emirleri ile birleşmiş, bunun sonucunda Türk-İslam topraklarında sayısız vakıf meydana gelmiştir. Türkler bu dönemde eski

¹⁷ VGMA, 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

¹⁸ VGMA, 2113 Defter 354. Sayfa 67 Sıra Numaralı Vakfiye.

¹⁹ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III - Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri" *Bellekten*, S. 45. s. 57.

²⁰ VGMA, 582/1 Defter 20. Sayfa 11 Sıra Numaralı Vakfiye.

²¹ VGMA, 601 Defter 186. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

²² VGMA, 583 Defter 162. Sayfa 142 Sıra Numaralı Vakfiye.

geleneklerini de İslami ölçülerde devam ettirmişlerdir.

Vakıfların sosyal yardımlaşma ve dayanışma konusunda toplumda önemli bir görev üstlendiği açıktır. Bununla beraber vakıflar bazı yönleri ile de tartışma konusu olmuş ve eleştirilmişlerdir. Tartışma konularından birisi, vakıflar yoluyla çalışma ve üretme ihtiyacı olmayan ve bu nedenle topluma bir faydası olmayan topluluklar meydana geldiğidir.²³ Bir diğer tartışma konusu ise vakıflar yolu ile zenginlerin kendilerine şahsi çıkar sağlayabildikleridir. Varlıklı bir kimse kurduğu vakfa, kendisinin ya da istediği bir kimsenin vakıf yöneticisi olmasını şart ederek, vakıf mallarından ve gelirlerinden yararlanılmasını sağlayabiliyordu. Bu yöntem, mezhep imamlarının ortaya koyduğu, vakfın hayrî bir iş üstlendiği ve bunun diğer kurallardan daha önemli olması görüşü münasebetiyle, İslam miras hukukunun devre dışı bırakılmasından başka bir şey değildi. Ayrıca servetini yüksek rütbeli devlet görevleri esnasında kazanmış bazı rical için vakıf mallarının dokunulmazlığı ilkesi, mallarının devlet tarafından müsadere edilmesinden kurtaracak bir hamle idi.²⁴

Vakıf kuranların tamamen hayrî bir gaye ile mi, yoksa şahsi çıkarları için mi vakıf kurduğunu belirlememiz mümkün görünmemekle birlikte vakfın uygulamaları bize ipuçları sağlayabilir. Uygulamalarına bakarak vakıfları hayrî, yarı hayrî ve evlatlık (zürrî) vakıflar olarak sınıflandıran çalışmalar da olmuştur. Bunların ilmi olarak tartışılmasında sakınca görülmemelidir. Tarihçinin görevi niyet okumak ya da kehanette bulunmak değildir. Bu nedenle vakıf şartları ne olursa olsun bir vakfın gerçek amacı dışında kurulduğunu iddia etmemiz doğru olmayacaktır. Bu tartışma konuları ve uygulamalar sosyal bir olgu olarak vakıf müessesesinin ulvi yönünü göz ardı etmemize neden olmamalıdır. Bize düşen, tarihimizde çok önemli bir yeri olan vakıfların temel bilgi kaynağı olan vakfiyeleri değerlendirerek, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata dair yeni bilgileri gün yüzüne çıkarmak olmalıdır.

Yemek-Mutfak Kültürü

Vakıfların en önemli vazifesi, ihtiyaç sahiplerinin yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamaktır. İmaretlerin ve zaviyelerin mutfağında pişirilen yemekler, ihtiyaç sahiplerine ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Pişirilecek yemekler ile dağıtılacak yiyecek ve içecekler ile ilgili hususlar vakfiyelerde ayrıntılı olarak tarif edilmiştir. Bu sayede, vakıflar örneğinden hareketle, dönemin yemek kültürü ile ilgili bilgilere ulaşmamız mümkün olmaktadır.

Vazifesi, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yemek vermek olan imaret vakıfları ile tekke-zaviyeler için “mutfak” tartışmasız en önemli birimdir. Bu

²³ İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara, 1988, s.148.

²⁴ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 1-35.

türden vakıfların mutfağı adeta merkezi bir role sahiptir.²⁵ Vakfiyeler mutfağın ve mutfak görevlilerinin hususiyetleri ile yemek yapımında kullanılacak malzemelerin nitelikleri ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.

Vakfiyelerde bu konu ile ilgili bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Aşağıda bununla ilgili örnekler verilmiştir.

H. 867 (M.1463) tarihli Melik Kasım bin İsfendiyar'ın kurduğu vakfın vakfiyesine göre, Sarayköy'deki zaviyeye gelen misafirlere, et bulunduğunda et ile bulunmadığında hububat ve sadeyağ ile yemek pişirileceği, katık olarak da hangi meyve zamanı ise o meyveden verilmesi şart edilmiştir.²⁶

Ahi Pehlivan namıyla bilinen Niksarlı Hacı Mehmed'in kurduğu vakfın H.723 (M. 1323) tarihli vakfiyesinde, zaviyedeki misafirlere her sabah peynir, zeytin, karpuz, üzüm ve benzeri meyve ve yemişlerden sarf edilmesini, Cuma gecelerinde ise bal helvası yapılmasını şart etmiştir.²⁷

Sivas'ta Sahib Ata bin Ali, kurduğu vakfın H. 678 (M. 1280) tarihli vakfiyesinde, her gün dar-ı ziyafete gelen otuz kişiye, en iyi ve yağlı koyun etinden (eğer bulunmazsa keçi veya sığır etinden) birer okka,* temiz ve pişkin pidelerden ikişer okka dağıtıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca vakıf kurucusu, bayramlarda zağferanlı (safranlı) tane pirinç pişirilip, yetecek kadar pide ile sukut ve sükûn ile yendikten sonra, vakıf sahibine, onun geçmişleri ile evladına ve bütün Müslümanlara dua edilmesini, Ramazan'ın Cuma gecelerinde ballı kadayıf alınmasını, kandil gecelerinde de çeşit çeşit yemekler pişirilmesini şart etmiştir.²⁸

Özel günlerde özel yemekler yapıldığına dair bir örnek de II. Murat döneminin Amasya valisi Yörgeç (Yargüç) Paşa'nın H. 840 (M. 1437) tarihli vakfiyesinde mevcuttur. Vakfiyeye göre imarette, Cuma gecelerinde safi tatlı yağ ile karabiberli tane pirinç, Ramazan geceleri ile kandillerde de halk arasında sevilen üç çeşit yemek pişirilmesi şart edilmiştir.²⁹

H. 840 (M.1437) tarihli, Yörgeç (Yargüç) Paşa oğlu Mustafa Bey vakfiyesinde de önemli misafirlere, durumuna göre, karabiberli pirinç pişirilmesinin şart edildiğini görmekteyiz.³⁰

²⁵ VGMA, 582/1 Defter 20. Sayfa 11 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA, 747 Defter 352. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA 747 Defter 356. Sayfa 246 Sıra Numaralı Vakfiye; VGMA, 746 Defter 58. Sayfa 27 Sıra Numaralı Vakfiye.

²⁶ VGMA, 581 Defter 471. Sayfa 444 Sıra Numaralı Vakfiye.

²⁷ VGMA, 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

* 1 okka, 1283 grama eşittir.

²⁸ VGMA, 604 Defter 67. Sayfa 90 Sıra Numaralı Vakfiye.

²⁹ VGMA, 747 Defter 352. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

³⁰ VGMA, 747 Defter 356. Sayfa 246 Sıra Numaralı Vakfiye.

Buradan hareketle, Beylikler döneminde Anadolu’da yemeklere lezzet katmak için baharatlara oldukça sık başvurulduğu görülmektedir. Yine Aydınogullarından Yahşi Bey bin Abdullah kurduğu vakfın H. 845 (M. 1441) tarihli vakfiyesinde, Tire’de yaptırdığı zaviyede sabah ve akşam olmak üzere günlük iki defa pişecek yemeklerde kullanılmak üzere, “biber, kimyon ve sair baharat gibi yemeğe lezzet verecek şeyler” için tahsisat ayrılmıştır. Ayrıca, vakfiyede bal, ekşi, turşu ve reçeller için de senelik bir tahsisat ayrıldığı görülmektedir.³¹ Yörgeç (Yargüç) Paşa oğlu Mustafa Bey vakfiyesinde de bal, yağ tuz, sirke gibi mutfağın diğer ihtiyaçlarına da tahsisat ayrılmıştır.

Vakfiyelerde bu döneme ait güzel uygulamalardan da bahsedilmekte, özel günlerde yapılacak vazifeler, şart olarak, vakfiyede yer almaktadır. Özellikle kandil gecelerinde ve bayramlarda helva pişirilmesi, pide veya yumuşak ekmek dağıtılması önemli görülmektedir.³² Bir diğer vakfiyede, en ince ayrıntılar düşünülmüş ve helva yapılması şart edilirken helvaya katılacak malzemeler tek tek sayılarak adeta bir helva tarifi verilmiştir.³³ Burada bir tespit olarak özel günlerde, helva ile pide dağıtma geleneğinin Anadolu’da günümüzde devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihi gerçekler yanında vakfiyesinden de oldukça iyi imkânlarla sahip bir vakıf olduğu anlaşılan, H. 835 (M. 1432) tarihli, Karamanoğlu İbrahim Bey’in vakfının vakfiyesindeki şartlarda şunlar yer almaktadır. İmarette her gün iyi cins buğdaydan olmak ve tanesi bir buçuk kilo gelmek üzere en aşağı yüz elli ekmek ile her gün için otuz kilo et pişirilerek müstahdemlere, fukara ve muhtaçlara, misafirlere tevzi olunacaktır. Bu imarette günde en aşağı yüz ve en yukarı iki yüz kap yemek pişip dağıtılacak ve yemek, her gün iki öğün ve icap ederse üç öğün pişecektir. İmarete gelecek olan ilim adamlarıyla irfan sahibi mütevellî hürmet göstererek onlara has simit ve çörekler ve nefis yemeklerle üç gün fevkalade ikram eyleyecek, hayvanlarına da arpa ve yulaf verecektir. Burada misafirlik üç gündür. Vakıf sahibi Berat, Regaib ve Bayram gecelerinde imaret müstahdemleriyle, fakir ve kimsesizlere dağıtılmak üzere, elli batman* helva pişirilmesini de şart koşturmuştur.³⁴

³¹ VGMA, 583 Defter 162. Sayfa 142 Sıra Numaralı Vakfiye.

³² VGMA. 608/1 Defter 3. Sayfa. 4 Numaralı Vakfiye; VGMA, 604 Defter 1. Sayfa 1 Sıra Numaralı Vakfiye.

³³ “.. .Regaib ve Berat ve Kadir gecelerinde helva yapmak için üç batman bal ve yağ ve un ve ekmek ve zağferan (safran) ve emsali helva levazımına sarf olunmasını... VGMA. 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

* Bir batman 7,697 kilograma eşittir.

³⁴ Uzunçarşılı. a.g.e., s.233.

Sonuç

Tarihi hadiseleri anlayabilmek ve anlatabilmek, şüphesiz, ülkelerin ve milletlerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında yapacağı müspet gelişmeler açısından bir zarurettir. Bu zaruret bizi tarihi hadiseleri bütün yönleriyle araştırmaya yönlendirmektedir. Bu nedenle her tarihi kaynak bizim için çok önemlidir. Bunlardan, mahkemelerce hazırlanan, kadılar tarafından onaylanan resmi vesikalar olan vakfiyeler, sosyal ve kültürel hayatla alakalı bilgiler ihtiva eden, güvenilir bir tarihi kaynaktır.

Günümüzde resmi kurumlar, milli ya da milletlerarası organizasyonlar tarafından yürütülen sosyal yardım ve eğitim konularındaki hizmetler geçmişte vakıflar ile sağlanmıştır. Gelir kaynaklarının vakfa ait taşınır ve taşınmaz mallar olduğu vakıflar, çıkarılan emir, ferman ve beratlarla devlet tarafından da desteklenmiştir. Bu destekler kendisini vergi muafiyeti, vakfa ait malların dokunulmazlığı ve vakıf şartlarının devlet tarafından teminat altına alınması şeklinde göstermektedir.

Tarih boyunca sosyal ve ekonomik meseleler ile eğitim ve öğretim konusu, ilim ve fikir çevrelerinin üzerinde çokça mesai sarf ettikleri meseleler olmuştur. Ve bu meselelerin çözümünde insanların dini hassasiyetleri belirleyici olmuş, varlıklı kimselerin, ihtiyaç sahiplerine yardım etme düşüncesi ile sosyal dengenin sağlanması meselesi, önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Vakıfların ortaya çıkması ve günümüze kadar gelen bir kurum olması da, sosyal dengenin sağlanması ile ilgili bir durumdur.

İslami dönem Türk tarihi vakıf müessesesi konusunda önemli bir çalışma alanıdır. Türklerin büyük imparatorluklar yanında, farklı coğrafyalarda güçlü devletler ve beylikler kurdukları bir dönemde, başarılı idareciler sayesinde sağlanan siyasi istikrar, yeni fetihlerin önünü açmıştır. Bununla beraber ticaret yollarının denetiminin ele geçirilmesi uluslararası ticarete söz sahibi olunmasını sağlamış; isabetli ekonomik politikalar sayesinde bu ticari faaliyetlerden azami ölçüde yararlanılmıştır. Bütün bunlar toplumda refah seviyesinin yükselmesini sağlasa da yoksulluğu tamamen ortadan kaldıramamıştır. İşte bu noktada vakıflar sadaka, yoksulların doyurulması ve ihtiyaçtan fazlasını muhtaç olana verme şeklinde Kuranda emredilen vazifelerin yerine getirilmesinde bir araç olmuştur.

Türk devletlerinin yönetim anlayışında, milletin refahı mutlak sağlanması gerekli bir görevdir. Bunun için sosyal denge meselesi, her zaman önemli bir mesele olmuştur. Buldukları bölgeleri düşman tehdidine karşı savunan ve bölgelerinde Türk unsuru koruyan Anadolu Beylikleri, adalet, iyilik, muhtaçlara yardım etme gibi düşüncelerle bölgelerinde vakıflar kurmuşlar, bu sayede Anadolu'da sosyal dengeyi korumayı amaçlamışlardır.

Osmanlılar dönemi vakıflarının kaynağı, Anadolu beylikleri dönemi vakıflarıdır. Osmanlı padişahları, beylikler döneminde kurulan vakıfları tescil ederek bu vakıfları yaşatmışlardır.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma düşüncesi, toplumda ihtiyaç sahiplerinin desteklenmelerini ve toplumun bir bireyi olarak hayatlarını devam ettirmelerini gaye edinir. Bu düşünce, geçmişten günümüze kadar varlıklı kişiler tarafından sosyal dengeyi gözetmek amacıyla kurulan vakıflar sayesinde fiiliyata dönüşmüştür. Vakıf müessesesi, antik çağlardan günümüze, gelişerek gelen bir müessese olarak, bulunduğu toplumun maddi ve manevi eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Bunda en önemli etken şüphesiz vakıf kurmanın dini bir emir telakki edilmesi olmuştur.

Vakıfların kuruluş ve işleyişinde sosyal, kültürel ve coğrafi özellikler etkili olmuştur. Bu durum özellikle yeme-içme kültüründe kendisini göstermiş, vakfın mutfağı bu hususlara göre şekillenmiştir. Vakfiyelerde bu husus yemek tarifleri ve özel gün menüleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Vakfiyelerdeki şartlara göre, Türk toplumundaki birçok güzel adet devam ettirilerek, kültürel unsurlar canlı tutulmuştur. Sosyal hayatta kullandığımız birçok güzel uygulama, bizim için o günlerden birer hatıra olarak, köklü milli kültürümüzün bu güne yansımalarıdır.

Kaynakça

Vakfiyeler (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

VGMA, 581 Defter 471. Sayfa 444 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 581/2 Defter 298. Sayfa 300 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 582/1 Defter 20. Sayfa 11 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 583 Defter 162. Sayfa 142 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 601 Defter 186. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 604 Defter 1. Sayfa 1 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 604 Defter 67. Sayfa 90 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 608/1 Defter 3. Sayfa 4 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 618/2 Defter 20. Sayfa 6 Sıra Numaralı Vakfiye

VGMA, 746 Defter 58. Defter 27 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 747 Defter 352. Sayfa 245 Sıra Numaralı Vakfiye.

VGMA, 747 Defter 356. Sayfa 246 Sıra Numaralı Vakfiye

VGMA, 2113 Defter 354. Sayfa 67 Sıra Numaralı Vakfiye.

Diğer Kaynaklar

Cantay, Gönül; “Tarihi Belge Olarak Yapı Kitabeleri ve Vakfiyeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, 2002.

Köprülü, Fuad; “Vakıflar (Ali Himmeth Berki)”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s.450-460.

_____ “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 1-35.

_____ “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S.I, 1938, s.1-6.

Gökçen, Ahmet; “Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müessesesinin İktisadi Tesirleri”, *II. Vakıf Haftası- Konuşmalar - Tebliğler*, Ankara, 1985, s. 124-126.

Halaçoğlu, Yusuf; *XIV.- XV. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 1991.

İnalcık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ter. Ruşen Sezer, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Kayaoğlu, İsmet; *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara, 1988.

Koca, Salim; *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon, 2000.

Kunter, H. Baki; “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. I, 1938. s.103-129.

Şemseddin Sami; *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1998.

Turan, Osman; “Selçuk Devri Vakfiyeleri III - Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri” *Belleten*, S. 45, 1948, s. 17-170.

_____ *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK, 1941.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Vakıf”, *İA*, C.XIII, İstanbul, 1993, s.153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Vakıf”, *TDVİA*, C.XLII, İstanbul, 2012, s. 479-486.